

**ВІДНЯНСЬКИЙ С.В.,
доктор історичних наук,
професор**

*Інститут історії
України НАН України*

**МАРТИНОВ А.Ю.,
кандидат історичних
наук**

*Інститут історії
України НАН України*

**УКРАЇНА В
ПОСТМОДЕРНІЙ
СИСТЕМІ
МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИН**

Зовнішню політику традиційно розглядають як концептуально визначений курс певної держави в міжнародних справах, спрямований на системний розвиток, підтримання та врегулювання відносин із іншими державами на основі певної мети та загальновизнаних принципів. Як правило, головною метою зовнішньої політики є створення сприятливих умов для реалізації завдань внутрішньої політики.

Впродовж всього ХХ століття посилювався процес інтернаціоналізації (як важливий фактор у розвитку людства взагалі, так і становлення окремих націй, зокрема), тим самим поступово розмивались межі між класичною зовнішньою та внутрішньою політикою. Свідченням інтенсивності на-

званого процесу, наприклад, є формування спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу, а також часткове підпорядкування внутрішньої політики США імперативній потребі вирішення завдань глобального лідерства на міжнародній арені.

Україна в період 90-х років ХХ ст. неодноразово стикалась із складним синтезом внутрішніх та зовнішніх проблем. Насамперед, це пов'язано з розвитком відносин із Радою Європи, чий стандарти є перепусткою до сучасних європейських інтеграційних процесів. Виконання зобов'язань перед цією авторитетною загальноєвропейською правозахисною організацією пов'язано з імплементацією відповідних правових норм до практики розвитку вітчизняного громадянського суспільства.

Також у цьому контексті не менш важливою є проблема забезпечення вступу до Всесвітньої організації торгівлі (ВТО), оскільки це питання вимагає перегляду цілої низки правових положень, прискорення гармонізації національного законодавства до відповідних норм цієї важливої міжнародної структури. Членство у ВТО може стимулювати процес структурних реформ вітчизняної економіки, завдяки цьому врешті буде знайдено гідне нашої держави місце у сучасному міжнародному розподілі праці.

В умовах активізації міждержавних відносин України складні завдання постають перед вітчизняною дипломатією. Одним із найбільш актуальних серед цих завдань є розробка нових концептуальних підходів із метою адекватного аналітичного забезпечення перспективного розвитку української зовнішньої політики.

Виклик постмодерної системи міжнародних відносин

В історії міжнародних відносин одним із важливих системних елементів та структурних одиниць наукового аналізу є поняття *системи міжнародних відносин*.

Названа система формується внаслідок суттєвих епохальних історичних подій, що створюють певну парадигму міждержавних відносин, радикально змінюють дипломатичний ландшафт, генерують нові "правила гри", які значною мірою залежать від співвідношення сил на міжнародній арені.

Впродовж ХХ століття функціонували та розвивались наступні системи міжнародних відносин: *Версальсько-Вашингтонська*, яку створили держави-переможниці в Першій світовій війні. Вона проіснувала з 1919 до 1939 року, характеризувалась значною нестабільністю, адже внаслідок її дії фактично залишались на периферії тогочасної дипломатії найважливіші континентальні гравці – Німеччина та Ра-

дянська Росія. Несправедливість названої системи стимулювала перманентні протиріччя, які врешті привели до Другої світової війни. Країни антигітлерівської коаліції за її результатами на основі нового балансу сил створили *Ялтинсько-Потсдамську* систему міжнародних відносин (1945-1989 рр.), принциповою особливістю якої було включення до неї переможених у Другій світовій війні країн у якості рівноправних суб'єктів у відповідності до норм Об'єднаних Націй. Ялтинсько-Потсдамський устрій ґрунтувався на основі біполярного протистояння між двома потугами СРСР та США, та створеними ними міжнародними структурами, що об'єднували їхніх союзників – Варшавським договором та Північноатлантичним альянсом, Радою Економічної Взаємодопомоги та Європейським Економічним Співтовариством.

Важливим стабілізуючим чинником названої системи стала ядерна зброя, яка по суті визначала стратегічне співвідношення сил між Сходом та Заходом під час фактично третьої світової війни, якою була так звана "холодна війна".

Під тягарем іманентних проблем, коли гонка ядерних озброєнь досягла рівня протистояння будь-яким законам логіки, врешті слабкіший полюс біполярної системи міжнародних відносин – СРСР зазнав поразки та розпався. Таким чином, Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин проіснувала до кінця 90-х років ХХ століття, коли, внаслідок краху Радянського Союзу та об'єднання Німеччини, почався складний та суперечливий процес започаткування нової системи міжнародного порядку.

Закінчення холодної війни стимулювало геостратегічну реструктуризацію як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Фактично цей процес був започаткований операцією "Буря в пустелі" (серпень 1990 - лютий 1991 рр.) проти Іраку. Перехідний етап тривав до операції сил НАТО проти Югославії у спробі вирішити проблему Косово (березень-червень 1999 р.).

Відповідно цей час можна вважати символічним Рубіконом між *модерною системою міжнародних відносин* (із цим поняттям пов'язані як Версальсько-Вашингтонська так і Ялтинсько-Потсдамська системи) та умовно названою *постмодерною системою міжнародних відносин*, за якої поки що реально на міжнародній арені залишилась одна наддержава – США¹.

Отже, творцем нового устрою фактично постмодерної системи міжнародних відносин став єдиний полюс сили, який отримав унікальну можливість сформуванню головні параметри цієї системи у відповідності до насамперед та головним чином власних інтересів.

Зазначимо, що ідея "модерну" ґрунтувалась на формаційному ба-

ченні всесвітньої історії як втілення процесу прогресивного розвитку, покликаного створити передумови для спільної долі людства.

Минуле ХХ століття продемонструвало могутність наднаціональних військово-політичних блоків (НАТО та колишня Організація Варшавського Договору), виявило широкі можливості коаліцій правлячих еліт (велика сімка провідних індустріальних країн світу), засвідчило перспективність формування континентальних та регіональних об'єднань (Європейський Союз, Північноамериканська зона вільної торгівлі – НАФТА), а також функціонування універсальної міжнародної Організації Об'єднаних Націй. Наприкінці ХХ ст., коли інтеграційні утворення почали виконувати важливі політичні функції (Європейський парламент, Міжнародний трибунал, Інтерпол), чіткішими стали контури так званого "всесвітнього уряду", покликаного нівелювати поняття національного суверенітету, національних інтересів та відповідної зовнішньої політики.

Таким чином, фактично формується нова парадигма "постмодерну". Взагалі, парадигма "постмодерну" виникла, говорячи словами французького філософа Ж.-Ф. Ліотара, внаслідок тотальної недовіри до "універсальних теорій", покликаних розтлумачити глобальний світ. Ця парадигма виводить на перший план мікрорівень, мікропроцеси, відцентрові тенденції, локалізацію, фрагментацію, індивідуалізацію.

Водночас, починаючи з 70-х років ХХ ст., внаслідок діяльності експертів Римського клубу актуалізувалась увага до загальних планетарних, тобто глобальних явищ. А з кінця 80-х, початку 90-х років ХХ ст. найважливішим втіленням постмодерних тенденцій на міжнародній арені став так званий процес глобалізації.

Насамперед, феномен глобалізації розглядається як об'єктивна тенденція розвитку світової економіки, пов'язана зі створенням спільних ринків, об'єднаних ідеями конкуренції та сучасними інформаційними технологіями, посилення тенденції глобального поділу праці, активізації ролі комп'ютеризованої фінансової системи та посилення транснаціональних корпорацій.

Тривіальним фактом є зростання взаємозалежності економічних систем, посилення ролі зовнішніх факторів у внутрішньому національному розвитку, формування глобального економічного, політичного, інформаційного, науково-технічного просторів².

Постмодерна стратегія авангарду розвитку західних країн полягає в нейтралізації загрози виклику конкуренції з боку колишніх країн "третього світу", до якого за часів існування "другого світу" – країн соціалістичної орієнтації – входили нові незалежні держави, які стали на шлях самостійного розвитку, а тепер – фактично всі, хто не належить до "золотого мільярду".

Опинившись в умовах нового світового порядку, ці держави обрали власну стратегію виживання. Символом цього стали проведені в травні 1998 р. випробування ядерної зброї в Індії та Пакистані. Отже, магістральна тенденція розвитку постмодерної системи міжнародних відносин, пов'язана з використанням нових форм силового тиску (не лише прямого військового, а політичного, економічного та інформаційного), засвідчила важливість ядерної зброї як інструменту легалізації статусу полюсу сили та важливого геостратегічного чинника, який визначає силовий потенціал найвпливовіших держав світу.

Така об'єктивна реальність спонукає Сполучені Штати шукати адекватну відповідь у створенні Національної системи протиракетної оборони, яка покликана закріпити за США роль лідера в постмодерній системі міжнародних відносин на основі руйнування старого балансу стратегічної стабільності, який ґрунтувався на Договорі щодо систем протиракетної оборони 1972 р. та створенні нового, насамперед в американських інтересах. Тим паче, що стаття 15 названого договору дозволяє його суб'єктам в односторонньому порядку виходити за межі його поля дії. Отже, зробивши прорив у Космосі, США оволодіють надзвичайно важливим ресурсом, аби контролювати події на планеті Земля.

Перше десятиріччя XXI століття покаже напрямки тенденцій розвитку постмодерної системи міжнародних відносин. Можливі сценарії розгортання подій вже фактично описані в загальних рисах двома аналітиками: у концепції Ф.Фукуями як "кінець історії" та зникнення цивілізаційної багатоманітності, а також у С.Хантінгтона – у концепції так званого "зіткнення цивілізацій".

По суті, перший проект – західний (ліберально-ринковий) пов'язаний із гегемонією прозахідних світових організацій та відповідних "агентів" глобалізації. За цих обставин провідною буде тенденція, коли еліти глобалізуються (ліберальний інтернаціонал), а маси маргіналізуються (етнічний націоналізм).

Другий проект – багатополосний світ. За концепцією С.Хантінгтона він пов'язаний із глобальним протистоянням по лінії "Захід – решта світу". Виникнення нових полюсів сили суттєво залежить від виживання національної держави як суспільного інституту, на основі знайдення нової цивілізаційної ідентичності та відповідних форм національного суверенітету. На перешкоді реалізації цього проекту, насамперед, може стати гіпотетичний розпад держав-цивілізацій – Російської Федерації (яка на заході та на тихоокеанському узбережжі оточена регіонами, які економічно розвиваються значно швидше, тому може бути розірвана між різними полюсами сили); Китайської Народної Республіки (яка може не витримати напруги приєднання Тай-

ванню та збереження державної єдності за умов можливого послаблення внаслідок ліберальних ринкових реформ консолідуючої ролі комуністичної партії, адже "перший дзвоник" цієї небажаної для Пекіна перспективи вже пролунав на площі Небесного Спокою 1989 р.); Індії (яка теж переживає процес реформування федеративного устрою та має низку проблем із Пакистаном та КНР).

Нарешті, триває процес визначення лідера Мусульманської цивілізації. Туреччина, яка економічно домінує серед усіх ісламських країн, з точки зору фундаменталістів (як член НАТО та гіпотетичний член ЄС) є занадто прозахідною. Пакистан, оволодівши ядерною зброєю, може претендувати на цю роль лише за умов економічного підсилення, яке є неможливим в ситуації військово-політичного протистояння з Індією.

Отже, реальна альтернатива глобалізації за західним зразком у вигляді еволюційного розвитку так званої багатополюсної системи міжнародних відносин виглядає досить проблемним варіантом, на здійснення якого історії знадобиться ще багато часу. Крім того, плюралізм "полюсів сили" може привести до системи міжнародних відносин, яка буде певним чином схожа на театр, що не має режисера, коли всі "актори" претендують на головні ролі та пропонують свої сценарії майбутньої драми.

Водночас важливим чинником постмодерної системи міжнародних відносин стає рух "антиглобалістів", який об'єднує під своїм модним гаслом "Маргінали всіх країн, глобалізуйтеся" різні ідейні та суспільно-політичні течії від анархістів до радикальних лівих та ультраправих. Насамперед вони заперечують об'єднання людства під егідою певної форми "світового уряду" на основі уніфікації національних держав, та виступають за збереження суверенних національних держав у мозаїці закритих цивілізаційних організмів.

Отже, розвиток постмодерної системи міжнародних відносин визначатиметься суперечливою взаємодією тенденцій глобалізації та регіоналізації³. При цьому жодна з них не виключає паралельного розвитку іншої. Тому знайдення ефективної моделі адаптації до параметрів названої системи має повністю враховувати вище згадані її особливості.

У пошуках адекватної української відповіді

Україна стала незалежною державою в умовах, коли світ радикально змінився. Певним чином ми можемо говорити, що її суверенізація відбулась завдяки цій системній трансформації.

Розвиваючись у принципово інших параметрах як частина наддержави, якою був за часів біполярної системи міжнародних відносин СРСР,

звичайно, апріорі Україна була неготова відразу пристосуватись до нових реалій. Цей складний та суперечливий процес триває й досі.

Стратегічним викликом, який чекає на відповідь, є адаптація до нової системи міжнародних відносин. Мабуть, цей процес потребуватиме ще не одного десятиріччя для остаточного переходу від романтичного періоду становлення самостійної зовнішньої політики до раціональних тонких дипломатичних ходів, адекватних логіці постмодерної системи міжнародних відносин. На цей тернистий шлях можна впевнено стати, якщо вчитись на власних помилках та уникати їхнього повторення, аби забезпечити конкурентну спроможність національної держави за всіма параметрами.

Парадигма розвитку вітчизняної зовнішньої політики була фактично задана на зорі незалежності, коли у Декларації про державний суверенітет (липень 1990 р.) було проголошено нейтральний та безядерний статус України. Це компромісне рішення, було вимушеним за тогочасних обставин, по суті стало визначальним для обрання відповідної стратегії та тактики зовнішньополітичної поведінки. Насамперед, відразу звучило поле тактичного зовнішньополітичного маневру, оскільки наша країна морально була пов'язана з декларованими ідеалами поведінки на міжнародній арені. Тому надалі в прагматичних розрахунках доводилось зважати на романтичні постулати часу становлення вітчизняної міжнародної політики.

Об'єктивно була врахована геостратегічна реальність у якій перебуває Україна, яка межує із європейським Заходом та євразійським Сходом, багатою Північчю та бідним Півднем. Національні геополітичні орієнтири поступово стають не прозахідними, або проросійськими, а суто проукраїнськими. Водночас ще потребує детальної розробки відповідна геостратегія.

Були сформовані стратегічні зовнішньополітичні вектори - Європейський Союз, Російська Федерація, Сполученні Штати. Саме перманентний пошук балансу інтересів та сил у цьому "трикутнику" визначає пріоритети вітчизняної міжнародної політики. На ці світові потуги зорієнтовані стратегічні, життєво важливі та більшість локальних національних інтересів України. Водночас для нашої країни все ще важко будувати з цими полюсами сили взаємовигідні, рівноправні відносини, позбавленні навіть замаскованого втручання у внутрішні справи. Для цього потрібний відповідний внутрішньополітичний ресурс, розвиток якого вимагає тривалого часу.

Також важко уникати певної залежності від цих груп держав. За великим рахунком і ЄС, і США, і Росія, в свою чергу, залежать від збереження незалежності України, яка, до закінчення на своєму західному кордоні процесу розширення ЄС та НАТО, є гарантом не-

порушності новонародженої, але ще не достатньо міцної постмодерної системи міжнародних відносин. Тому Україна як важливий чинник регіональної та загальноєвропейської стабільності залишається об'єктом різних форм силового впливу кожної сторони "трикутника" стратегічних партнерів.

Нашу державу фактично розривають між двома системами цивілізаційних цінностей – європейсько-трансатлантичною та, по суті, євразійською. З одного боку, це проявляється в гіпертрофованій увазі до дотримання міжнародних норм прав людини, з іншого в посиленні соціокультурного, економічного та політичного тиску.

За цих умов важливо розширити поле зовнішньополітичного маневру, підтримувати конструктивний діалог з широким колом партнерів, стати членом Всесвітньої організації торгівлі (ВТО), аби грати за її правилами з іншими суб'єктами світової економіки. Це є важливо з точки зору європейської інтеграційної перспективи, а на російському напрямі, який на даному етапі концентрує лівову частку зовнішньої економічної діяльності України, це набуде сенсу лише зі вступом Росії до ВТО.

Отже, найбільші загрози для України від постмодерної системи міжнародних відносин йдуть від збереження залишків зовнішньополітичного романтизму, недостатньої конкурентної спроможності національної економіки, матеріальної бідності більшої частини населення, певного відставання в передових галузях постіндустріальної економіки, коли значну частку українського імпорту на світовому ринку складають товари металургійного комплексу, а не високі технології ноу-хау.

Символічним підсумком перших десяти років розвитку вітчизняної дипломатії стало членство України у відповідності до статутних прав непостійного члена в Раді Безпеки ООН.

Тим самим активізувались відносини нашої держави ще на одному важливому напрямку зовнішньої політики – у співробітництві з провідними країнами Азії, Латинської Америки, Африки. Ринки країн цих континентів можуть перетворитись на важливі об'єкти уваги в процесі подальшого розвитку економічної експансії різних видів українських товарів – від зброї, інших видів промислових виробів та сільськогосподарської продукції до надання різноманітних послуг.

Завдяки послідовному розвитку відносин України з Європейським Союзом, Російською Федерацією, США, а також не менш важливого вектору зв'язків із майбутніми полюсами сили КНР, Індією, Японією, країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону, країнами Перської затоки, Аргентиною, Бразилією, Єгиптом, Ізраїлем, ПАР буде підсилюватись позитивний імідж держави на міжнародній

арені. Водночас треба постійно пам'ятати, що він формується насамперед іманентною ефективністю національної державності, а зовнішньополітичні успіхи (не лише політичні та економічні, а й у сфері діалогу культур) лише закріплюють його позитивні риси.

Загалом Україна об'єктивно вимушена одночасно вирішувати два стратегічні завдання – зміцнювати структури національної державності, та адаптуватись до норм постмодерної системи міжнародних відносин, провідні тенденції розвитку яких нівелюють фундаментальні принципи функціонування та розвитку національної держави – принцип національного суверенітету та пріоритет національних інтересів.

Гармонізація процесів вирішення цих завдань може вивести розвиток України до нової якості. В цьому контексті, зберігаючи послідовність та прогнозованість зовнішньополітичного курсу держави, доречно внести певні корективи до, умовно кажучи, проекту далекої перспективи, зорієнтованого на 15-20 років, та проекту близької перспективи, зорієнтованого на найближчі 10-15 років. Перший – має орієнтуватись на вирішення стратегічних завдань: вступу до ЄС, перетворення України на регіонального лідера, а другий – на відповідне забезпечення названих завдань – через створення об'єктивних передумов їхнього досягнення. Тоді послідовні тактичні успіхи (вступ до ВТО, виконання положень Угоди про партнерство та співробітництво з Європейським Союзом, подальший розвиток стратегічного партнерства з Північноатлантичним альянсом, зміцнення рівноправних відносин із Російською Федерацією, нова якість інтенсивних відносин із провідними азіатськими, латиноамериканськими та африканськими країнами) безумовно сприятимуть досягненню головної стратегічної мети – ефективного захисту національних інтересів у постмодерній системі міжнародних відносин.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. – М., 1999. – С. 61.
- ² Hans-Peter Martin, Harald Schumann. Die Globalisierungsfalle. Der Angriff auf Demokratie und Wohlstand. – Hamburg, 1998. – S. 64.
- ³ Василенко И.А. Политическая глобалистика. – М., 2000. – С. 318.